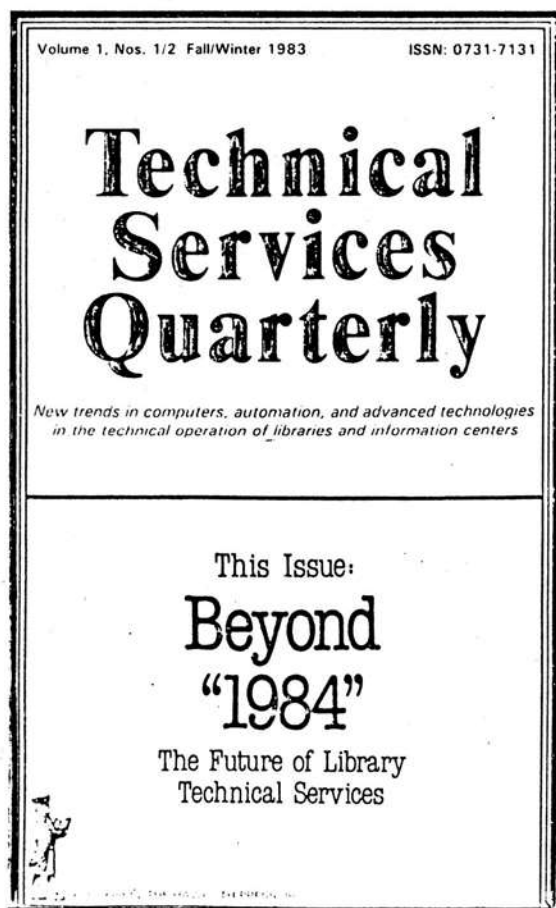

**A könyvtári feldolgozó munka jövője.
Tallózás a *Technical Services Quarterly*
amerikai szakfolyóirat első számában**

Beyond 1984.: The future of library technical services / ed. Peter Gellatly. — New York: Hawort Press, 1983. — 265. p.

Megjelent a *Technical Services Quarterly*, ISSN 0731-7131; vol. 1, no. 1/2. (1983)-ban.

Aligha kezdhetné stílszerűbben új könyvtári szakfolyóirat első évfolyamát, mint prognózissal. Kiváltképpen így van ez akkor, ha a folyóiratot szerkesztői olyan, a technikai fejlődés eredményei által nem kis változásokra ösztönzött terület aktuális problémáinak kívánják szentelni, mint a könyvtári feldolgozó munka. A szerkesztő, P. Gellatly "igazi zsrnaliszta" stílusú cikkek segítségével kívánja nyomon követni az állománygyarapítást, a katalogizálást, indexelést (de a kötetzetet is) magában foglaló feldolgozás fejlődését, lehetőséget adva arra, hogy az átalakulóban levő könyvtárosi szakma e témában érintett reprezentánsai véleményt, tapasztalatokat cseréljenek, beszámoljanak a legújabb eredményekről. E célkitűzésnek igyekezett megfelelni a *Technical Services Quarterly* (TSQ) bevezető száma is, amely 40 szerző 38 rövidebb-hosszabb cikkét

közi. A kötethez mellékelt tárgymutató a módosított angol-amerikai katalogizálási előírásoktól (Anglo-American Cataloging Rules — 2, AACR — 2) a szövegfeldolgozásig a feldolgozó munka, de az egész könyvtári tevékenység számos fontos elemére utal. A cikkek többsége olyan egyéni véleményt, meglátást tükröz, amely egyidejűleg több összefüggést, és témát is érint. Az írásokat az alábbi témakörök szerint lehet csoportosítani:

- ♦ társadalmi-gazdasági változások az ezredfordulóig, a könyvtárak alkalmazkodása e változásokhoz, helyük az információ világában,
- ♦ az új információs technika hatása a könyvtárakra, különös tekintettel a számítástechnikára, a telekommunikációra és az olyan új technikákra, mint pl. az optikai lemez,
- ♦ a katalógusok jövője, a katalogizálást végzők munkájának és az érvényben levő katalogizálási szabályoknak és szabványoknak változásai, a szükséges szervezeti és szervezési változások,
- ♦ az elektronikus kiadói tevékenység és a könyvtárakra gyakorolt hatásai,
- ♦ a hálózatok fejlődése, a hálózatok, ill. a hálózatokban részt vevő könyvtárak előtt álló új követelmények és feladatok.

N. L. Edgar a *feldolgozási munka jövőjét* tízéves távlatban szemlélve abból indul ki, hogy a számítógépek növekvő mértékű felhasználása elkerülhetetlen törvényszerűség. Ugyanakkor a könyvtárakban mindig is szükség lesz olyan tevékenységekre, amelyek absztrakt gondolkodást igényelnek (pl. bibliográfiai adatok szintetizálása az állománygyarapításhoz és katalogizáláshoz), és amelyeket belátható időn belül nem lehet automatizálni. Egyelőre a mesterséges intelligenciával kapcsolatos kutatások sem kecsegtetnek túl sok reménnyel. (Már maga a kifejezés is a legtöbb könyvtáros számára egymást kizáró értelmű szavak összekapcsolása.). A feldolgozó munka során egyre nagyobb mértékben fogják használni a számítógépeket a levelezésben, az olvasók értesítésében, az anyagi folyamatok regisztrálásában és számbavételében, ill. a bibliográfiai ellenőrzés egyes fázisaiban. Ez megköveteli a feldolgozó munka átszervezését és új eszközök kialakítását teszi szükségessé. A számítógépek szélesebb körű alkalmazása együtt jár az információkezelési technikák kifinomulásával, de az embereket és a könyveket összekötő intellektuális tevékenység továbbra is a könyvtáros "privilegiuma" marad.

Th. C. W. Grams a következő évtized főbb változásait az alábbiak szerint foglalja össze.

1. *Országos szintű fejlődési irányok.* A főbb bibliográfiai hálózatok (OCLC, RLIN, WLN) összekapcsolása egyrészt lehetővé teszi bármely résztvevő számára az egyes hálózatok adatbázisához való hozzáférést, másrészt rajtuk keresztül a Kongresszusi Könyvtár (Library of Congress) hiteles (autentizált) fájljainak online elérhetősége is biztosított lesz. A cédulakatalógusok retrospektív konvertálása tovább növeli a gépi adatbázisokat. Új, a könyvtárak számára az "AACR-2"-nél elfogadhatóbb katalogizálási szabványt adnak ki és ellenőrző központokat hoznak létre a katalogizálás megfelelő minőségének biztosítására a nagy hálózatokon belül. A könyvek állagának megővését és a restaurálást az egyre inkább terjedő optikai lemezek technikája segíti. Új gépi besorolási szabályok lépnek életbe a COM-katalógusok használatának egyszerűbbé tételére. Az új kiadói technikák új kiadványtípusok (optikai lemezek, videolemezek, videoszalagok) terjedését idézik elő.

2. *Állománygyarapítás.* A közös keresőnyelv lehetővé teszi a Books in print-hez és más nemzeti bibliográfiákhoz való együttes hozzáférést. Ugyancsak biztosított lesz az online hozzáférés a nagyobb kiadók és könyvügynökségek készleteire vonatkozó információs rendszerekhez, valamint megvalósul az elektronikus úton történő rendelés.

3. *Katalogizálás.* A kibővült gépi bibliográfiai adatbázisok által felvetett speciális problémák, ill. a kivételes esetek megoldására a jelenleginél képzetesebb szakemberekre lesz szükség. A katalogizálási egységek beviteléhez a mainál sokkal inkább felhasználóorientált eljárásokat, formátumokat alakítanak ki. A folyóiratok kezelésében is elterjed a számítógépek használata az előfizetési ügynökségek és nagy, ill. közepes méretű könyvtárak együttműködése révén. Országos és regionális folyóirat-címjegyzékek online módon lesznek hozzáférhetők.

E. M. Oboler a gépesítés emberi, J. C. Thompsona számítógépek könyvtári alkalmazásának gazdasági tényezőivel foglalkozik. Az előbbi a gépesített folyamatok humanizálása mellett foglal állást, az utóbbi rámutat arra, hogy az automatizálás korában növekszik a könyvtárak társadalmi számadási kötelezettsége. Az elmúlt 20 év gépesítési tapasztalatai azt mutatják, hogy a fejlődés a vártnál lényegesen lassúbb és meglehetősen eltérő irányokban valósul meg. A gazdasági korlátok megváltoztatják a feldolgozási tevékenység alapvető feltételeit és szervezését is. Ez megnyilvánul egyebek között a feldolgozási egységre jutó idő csökkenésében, ami különösen az online katalógusok kapcsán vethet fel problémákat. A retrospektív feldolgozás során már jelen-

leg is sok könyvtár kénytelen a pénzügyi nyomás hatására a "rövidebb utat" választani a katalogizálásban. A baj csak az, hogy a könyvtárak nem ugyanazt a "rövidebb utat" (leegyszerűsített feldolgozási módot) választják, s ez a keresőnyelvek sokaságával, a rekordképek változatosságával együtt, a különböző módokon kifejlesztett és fejlesztés alatt álló rendszerekben veszélyezteti az egységes hozzáférési módot.

B. Dumouchel a Kanadai Nemzeti Könyvtár DOBIS elnevezésű gépi rendszerének tapasztalatai alapján három olyan tényezőt (a decentralizált, ill. a centralizált rendszerek versenye, a különböző hálózatok összekapcsolása és a mikroszámítógépek terjedése) említi, amelyek meghatározzák a feldolgozási tevékenység jövőjét. A centralizált rendszerek hatékonyságuk, közel általános és azonnali hozzáférhetőségük révén, valamint a távközlési és számítógépes tárolási költségek stabilizálódása mellett a decentralizált rendszerekkel párhuzamosan fejlődnek az elkövetkező évtizedben. A kulcsfontosságú tényező a különböző rendszerek összekapcsolódása lesz, ami számos szervezeti, pénzügyi, szabványosítási stb. kérdés megoldását követeli meg. Mikroszámítógépek segítségével mód nyílik az információk célszerű helyi kezelésére és ez a feldolgozási folyamat hatékonyságának növekedése és a költségek csökkenése felé hat. A növekvő hatékonyság lehetővé teszi a feldolgozó tevékenységet végzők munkájának korszerűsítését, aminek fő iránya a felhasználóknak nyújtott információk minőségi javítása a dokumentum-, ill. tartomelemzés útján.

J. L. Parsons részletesebben foglalkozik a katalógusok jövőjével. Az online katalógusok gyors fejlődését a cédulakatalógusok kisebb hatékonyságával, nehézségével, valamint pénzügyi okokkal támasztja alá. A változások jó része kapcsolódik a be rendezésekhez és eszközökhöz, de a lényegi változás a könyvtárak közötti kapcsolatot érinti. Létrejön a katalógusok összetettség szerinti hierarchikus rendszere, amelyben a kisebb könyvtárak helyi katalógusai lesznek a legkevésbé, a nemzetközi katalógusok pedig a leginkább komplexek. A katalógusoknak a felhasználói igényeknek megfelelő komplexitási szintjei hasonló változást idéznek elő a könyvtárak közötti kapcsolatban, s a gyűjtemények párhuzamos fejlesztésére irányuló törekvés helyébe a kooperáció lép.

C. R. Krumm és B. I. McDonald szerint is az online rendszerek hasznosításának kézenfekvő következménye a könyvtárak közötti együttműködés erősödése. Elektronikus katalógusokkal azonban csak akkor lehet a hagyományos katalógusokat felváltani, ha azok legalább annyi "fogódzót" nyújtanak a felhasználóknak, mint az utóbbiak. Az

“AACR–2” kiadásával az online hozzáférés felé tolódott el a hangsúly, a szabályok állandó módosításával, kiegészítésével azonban nehéz lépést tartani, s ezért elengedhetetlen az “AACR–3” kiadása. A hiteles fájlok (authority file) szükségességét egyre szélesebb körben ismerik el, s ebből a szempontból kulcsfontosságú a Kongresszusi Könyvtár fájllaihoz való hozzáférés a különböző hálózatokon keresztül. Talán a közeli jövőben lehetségessé válik a Kongresszusi Könyvtár tárgy szerinti, sorozati és egységesített cím szerinti fájllaihoz való hozzáférés is.

A hiteles fájlok kérdésével összefügg a rekordstruktúra továbbfejlesztése is. D. E. Griffin szerint pl. megérett az idő a MARC-formátum újraértékelésére, kiváltképpen az *időszaki kiadványok* által felvetett gondok miatt. Az alapvető bibliográfiai információk csupán a “jéghegy csúcsát” jelentik a MARC-formátumnál, de több olyan, korábban hasznosnak vélt mező létezik e formátumban, amely ma már jórészt elvesztette jelentőségét (pl. a 212-es mező a címvariánsok számára). Más információk ugyan nem közvetlenül a MARC-formátumból adódnak, hanem az érvényben levő katalógizálási előírásokból. A katalógusok lerövidítésének tendenciája egyre erősödik (a rövid leírás nem egyenlő a rossz leírással, mint ahogy a hosszú sem a jóval!), amint azt a washingtoni könyvtári hálózat (Washington Library Network) ún. “r-szintű” katalógizálási rekordjainak szélesebb körű elfogadása is bizonyítja.

Nyilvánvaló, hogy a feldolgozási folyamatban dolgozókat is erőteljesen befolyásolja a feldolgozási folyamat radikális megváltozása. G. A. Preston szerint csökkenni fog a feldolgozásban foglalkoztatottak száma és az online rendszerek hatékonysága következtében csökkenni fog azok száma is, akik a tényleges katalógizálást végzik. Ugyanakkor minden szakképzett munkatárs — az ergonómiai elvek figyelembevételével tervezett — terminállal lesz ellátva. Elmosódnak a határok a feldolgozó munkát végzők és a nyilvános szolgálatban tevékenykedők között, és ezzel összefüggésben eltolódik a hangsúly a specializált könyvtárosok foglalkoztatása felől az általános képzettségű könyvtárosok foglalkoztatása felé. A *munkaintenzív intézményekből gépektől függő intézményekké* váló könyvtárakban végbemegy a munkakörök gazdagítása és a *gépesítés lehetővé, a gazdasági törvényszerűség pedig szükségessé* teszik az átszervezést.

A technikai változások természetesen a könyvtárak “nyersanyagául” szolgáló információhordozókat is megváltoztatják. Noha nem tartja magát ludditának, W. A. Katz mégis védelmébe veszi a hagyományos folyóiratokat az elektronikus kiadványokkal szemben. A nyomtatott folyóiratoknak olyan elő-

nyei vannak (könnyen olvashatóak, elektronikus társaiknál olcsóbbak, gépi felszerelés nélkül olvashatók, következésképpen bárhol igénybe vehetők), amelyeket semmiféle más tényező nem ellensúlyozhat.

Bár a legtöbb kiadó ma még az elektronikát csupán a hagyományos kötetek hatékonyabb előállításának szolgálatába állítja, az oktatási célú és referenszkönyvek kiadói már olyan új formátumú kiadványokkal kísérleteznek, amelyek megkövetelik bizonyos *könyvtári fogalmak* — állománygyarapítás, raktározás, kölcsönzés — *újraértelmezését*. N. B. Pascal és F. W. Lancaster az ezzel kapcsolatos problémákat elemzi. Felhívják a figyelmet pl. arra is, hogy az új típusú kiadványok copyrighttal, szerzői joggal összefüggő kérdései jórészt még nem tisztázottak. (Egyes nyugat-európai országokban a szerzők jogdíjat kapnak műveik kölcsönzése után — az elektronikus kiadói tevékenység e tekintetben is új helyzet elé állítja a könyvtárosokat.) A Lancaster által felvázolt jövőkép abból indul ki, hogy az alig 20 éve létező *elektronikus kiadványok* (azaz gépi úton olvasható hordozókon terjesztett vagy speciális eszközökkel hozzáférhető információforrások) az utóbbi időben témájukat és fajtájukat tekintve is rendkívüli mértékben *megszaporodtak*. Ez természetesen a felhasználási módok választékát is növelte. Az előrejelzések szerint az említett irányzatok az ezredfordulóra felgyorsulnak, annak ellenére, hogy a “valódi” elektronikus kiadvány eddig még nem született meg. Jelenleg a papíralapú kiadványoknak megfelelően szerkesztett műveket a jövőben az elektronika összes lehetőségeivel (átszerkeszthető, átcsoportosítható, dinamikus szöveg és illusztrációk, “élő” modellek stb.) élők váltják fel. A könyvtár tehát nem elsősorban az információs termékek a maguk fizikai valóságában vett gyűjteményét, hanem a *hozzáférhető információforrások tárházát* jelenti majd, függetlenül attól, hogy az adott információforrás a könyvtár tulajdonát képezi-e vagy sem. Megváltozik a katalógus funkciója, tartalma is, azzal párhuzamosan, hogy minden könyvtár állománya végső soron egy és ugyanazon “állomány” részét fogja képezni.

Akad azonban gond a nem elektronikus kiadványok feldolgozása terén is.

C. R. McClure és C. L. Harmon szerint még mindig nem kellően megoldott az USA hivatalos kormány-, ill. állami kiadványainak feltárása. Ennek egyik legfőbb oka az, hogy számos könyvtárban a gépi feldolgozást — nem utolsósorban azért, mert a felhasználáshoz fűződő érdeket minimálisnak vélték — nem terjesztették ki a kormánydokumentumokra. Természetesen gátló tényezőként jelentkeznek a feldolgozáshoz szükséges speciális szakismeretek hiánya is. (Már a manuális módszer-

rekkel történő katalogizálást is olyan akadályok hátráltatták, mint a kormánydokumentumok feldolgozására nem alkalmas katalogizálási előírások, a kb. 50%-ban mikroformátumokon megjelenő dokumentumok.) A szerzők véleménye szerint az említett dokumentumtípusok szélesebb körű könyvtári feldolgozása egészen addig függ az érintett könyvtáros szakemberek személyes elkötelezettségétől, ameddig az ilyen kiadványok megjelentetése nem lesz adminisztratív, szolgáltatási és egyéb szempontból jobban integrált. De a ma fennálló rendszerek is kedvező lehetőséget nyújthatnak a feltárás kibővítésére: pl. az OCLC katalogizálási rendszerével, az időszaki kiadványok érkeztetését célzó rendszerével, a nyilvános és az online hozzáférés biztosításával és az állománygyarapítás támogatásával már jelenleg is alapvető eszköz e vonatkozásban. Ugyancsak ígéretesnek tűnik a Guelph-i Egyetemen alkalmazott *egyszerűsített kódolási* (tehát nem osztályozási) rendszer, a CODOC.

Mi várható a könyvtári szervezetek, rendszerek, hálózatok fejlődése terén? P. F. Micciche szerint is a könyvtári feldolgozás és az egyéb szolgáltatások közötti határ egyre elmosódottabbá válik, csakúgy, mint a könyvtári és a nem könyvtári jellegű információszolgáltatás között. Az információk egyéni felhasználói a házi, helyi, regionális, országos és nemzetközi kommunikációs, számítógépes és információs rendszereket szükségleteiknek megfelelően vehetik igénybe, a könyvtárak pedig sajátos igényeikkel összhangban választhatnak a különböző motivációjú és jellegű információs szervezetek által felkínált szolgáltatások sokaságából. A számítógépes könyvtári információs rendszerek segítségével több és változatosabb szolgáltatás jut el a felhasználók szélesebb köréhez, a "szolgáltatáscsomagok" azonban "kisebbség", "személyre szabottabbak" lesznek. L. S. Maruyama az elkövetkező öt év főbb technikai eredményeit a számítógép-számítógép közötti kapcsolat megteremtésében, az elektronikus kiadói tevékenység és az elektronikus postai szolgáltatások, valamint a mikroszámítógépek terjedésében látja. Ezek hatására a feldolgozó munkában nagyobb hangsúlyt kap a tartalomelemzés és osztályozás, valamint az információk szintetizálása. A katalogizálás során felmerülő formai problémák megoldása jóval gyorsabb lesz, s új típusú vagy "szokatlan" dokumentumok (pl. mikroszámítógépek programcsomagjai) bibliográfiai ellenőrzés alá vonása válik szükségessé. A hálózati technika fejlődésének érdekes aspektusa, hogy az

egyre növekvő adatbázisok és a felhasználáshoz szükséges egyre komplexebbé váló programok nehezebbé és időigényesebbé teszik az adatfájlok átfogó változtatásait. Ez egyben azt is jelenti, hogy a nagyobb horderejű változásokat feltétlenül *költség-haszon elemzéseknek* kell megelőzniük.

A várható fejlődés számos fontos momentumát említik még a cikkek szerzői. Szó esik pl. az elektronikus dokumentumszolgáltatás, az online közvetítő központok vagy a könyv- és folyóirat-ügynökségek szerepéről, jövőjéről és a feldolgozási tevékenységre gyakorolt hatásokról. Ahelyett azonban, hogy a recensens tovább sorolná az említett cikkek főbb megállapításait, inkább ajánlja e folyóirat első számának elolvasását. Ahogy az vélhetőleg az eddig felsoroltakból is kitűnik, a cikkek legalább annyira jelen-, mint jövőcentrikusak. Talán az sem szorul bizonyításra vagy magyarázatra, hogy számos vonatkozásban az amerikai könyvtárak "jelene" számunkra a "jövő". A jövőnek nemcsak perspektíváit, de buktatóit is megismerhetjük a cikkek olvasása során. Külön figyelmet érdemel e szempontból N. D. Stevens zárócikke, amely egy 2050-ben kiadott képzeletbeli könyvtári és információs szaklexikon néhány szócikkét közli. A szellemes (és nagyrészt lefordíthatatlan) szójátékokkal, mulatságos célzásokkal teletűzdelt (a magyar szakirodalomban sajnos hiánycikknek számító) írás a mai értelemben vett feldolgozó munkát szinte kivétel nélkül elavultnak minősíti. Stevens már-már science fiction-ként értékelhető elképzelései szerint a jövő század közepére a könyvtárak átadják helyüket a *könyvinfoközpontoknak* (libinfocenters), a helyi katalógusokat felváltja a bibliográfiai rekordok univerzális állományához való hozzáférési lehetőség biztosítása stb. Az addigra már *Ódon Konceptiókon Alapuló Könyvtári Katalogizálási Rendszerként* ismert OCLC hanyatlását és bukását 2018-ra jósolja. A könyvtárak anyagi és emberi erőforrásainak 75–80%-át felkészítő feldolgozó munka teljesen megszűnik és a bekövetkező szervezeti változások a XXI. század könyvtárügyének legkiemelkedőbb eredményéhez, a könyvtári szolgáltatások minőségének soha nem látott mértékű fejlődéséhez vezetnek.

Hegedűs Péter

(Marx Károly Közgazdaságtudományi
Egyetem Könyvtára)